

Leonora Lottrup Rasmussen er postdoc ved Aarhus Universitet. Hun er forfatter til ph.d.-afhandlingen *De fattiges ret* (2019) og biografien *En kvindelig grænsegænger* om Clara Lachmann (2023).

Keywords: Biografi. Kvindehistorie. Materiel kultur. Visuel kultur. Clara Lachmann. Skandinavien.

BIOGRAFIENS MATERIELLE MULIGHEDER

Clara Lachmann (1864-1920) tegnet gennem familiefotografier, musikinstrumenter og menukort

Hvilket potentiale besidder ikke-skriftlige kilder som biografiske analyseobjekter og hvordan kan kilder som fotografier, illustrationer og personlige ejendele integreres i biografiske studier? Disse spørgsmål udgør omdrejningspunktet for denne artikel, der illustrerer og diskuterer anvendelsen af ikke-skriftlige kilder i udforskningen af et levet liv.

Artiklen tager udgangspunkt i et konkret biografisk casestudie om den dansk/svenske kulturpersonlighed Clara Lachmann (1864-1920). Skønt Clara oprettede en millionstiftelse i sit navn, der fortsat yder støtte til skandinavisk samarbejde, er store dele af hendes liv forsvundet ud af historien, blandt andet fordi hun kun har efterladt sig få skriftlige spor. Med afsæt i erkendelser fra den nyere forskning i materiel og visuel kultur, viser artiklen, hvordan materielle og visuelle kilder kan bidrage til at afdække hidtil ukendte aspekter af Claras personlige historie, familiens jødiske tilhørsforhold og deres sociale placering. Artiklen knytter forbindelser mellem den biografiske genre og materielle og visuelle kulturstudier og tilføjer herigennem nye metodiske redskaber til den biografiske værktøjskasse.

Indledning

Den historiske biografi er populær og i de seneste år har genren været med til at sætte spot på Danmarkshistoriens hidtil glemte eller oversete kvinder. De nye kvindebio- grafier afspejler en øget interesse for at finde stærke, historiske rollemodeller til at perspektivere nutidens diskussioner om køn og ligestilling. Som Dorthe Chakravarty og Sarah von Essens *Nielsine Nielsen* (2019) om Danmarks første kvindelige læge og akademiker. Eller Hanne Stragers *Skyggezone* (2022) om seismologen Inge Lehmann.¹ Men mange af datidens kvinder har kun efterladt sig få skriftlige kilder, hvilket selvsagt afføder visse udfordringer i det biografiske arbejde. Selvom historikere siden 1990'erne i stigende grad har vendt blikket mod visuelle og materielle kilder, har denne interesse endnu ikke sat sig nævneværdige spor i den biografiske genre.² Selv i nyere historiske biografier fungerer fotografier og malerier oftest som illustrationer, der underbygger allerede fremførte pointer, mens andre typer materielle genstande sjældent inddrages. Anvendelsen af visuelle og materielle spor indtager desuden en perifer plads i eksisterende forskningsdiskussioner om biografien som genre.³

På baggrund af mit eget biografiske arbejde i forbindelse med udarbejdelsen af bogen *En kvindelig grænsegænger* (2023), om den dansk/svenske kulturpersonlighed Clara Lachmann (1864-1920), vil jeg i denne artikel illustrere og diskutere ikke-skriftlige kilders ofte oversete potentiale i studiet af det levede liv.⁴ Med inspiration fra forskningen indenfor materiel og visuel kultur, vil jeg vise, hvordan genstande fra intimsfæren som familiefotografier, musikinstrumenter og menukort, kan tilføje nye perspektiver på det enkelte menneskes tilværelse i almindelighed, og på fortidens kvinder i særdeleshed. Kvinder har, i kraft af deres køn, været underlagt en række formelle og praktiske begrænsninger, hvad angik valg uddannelse og erhverv langt op i det 20. århundrede. Derfor har kvinder også i langt mindre grad end deres mandlige modpart været i besiddelse af embeder og magtpositioner, der har givet offentlige arkiver og institutioner anledning til at gemme deres korrespondancer og personlige papirer. Ikke desto mindre kan kvinders livshistorier rumme afgørende indsigter i datidens forestillinger om blandt andet køn, klasse, religion og etnicitet. Det er netop tilfældet med den for mange ukendte fondsstifter Clara Lachmann. En kvinde, der levede et liv spændt ud mellem Danmark og Sverige og mellem jødisk og kristen kultur og religion. Hendes liv fortæller os ikke kun om de skandinaviske jøders historie, men giver os også et indblik i 1800-tallets sociale og kulturelle normer. Denne historie lader sig ikke fortælle gennem det begrænsede skriftlige aftryk,

1 Andre eksempler på kvindebioografier og kvindepotertrætter: Troels Donnerborgs *Klangen af en stjerne* (2009) om komponisten Else Marie Pade; Birgittes Possings portræt af Laura Jacobsen i *Vilje, viden og værdier* (2022); Gry Jexens *Kvinde kend din historie* (2021); Grethe Jacobsens *Magtens kvinder* (2022).

2 Rotberg og Rabb, 1988; Anderson, Berggren og Zander 2001; Stoklund 2003; Rydén 2006; Burke 2008; Damsholt, Gert Simonsen og Mordhorst 2009; Harvey 2009; Magnussen, Sinclair og Sylvest 2018.

3 Wagner-Martin 1994; Possing 2007; 2015; Hamilton 2008; Caine 2010; Jølle 2013; Renders 2013.

4 Rasmussen 2023.

Portrætfotografi af Clara som ung.

Charlottenlund privatarkiv.

Clara Lachmann har efterladt sig. Men den træder frem igennem de mange fotografier og personlige ejendele, der i dag er findes bevaret hos hendes efterkommere og på familiens skånske herregård, Charlottenlund. I denne artikel vil jeg vise, hvordan den biografiske analyses individfokus kan styrkes ved inddragelse af den visuelle og materielle vending, der betoner genstande som konstituerende for den menneskelige erfaring, identitet og kultur.⁵ Artiklen diskuterer desuden materialitetens overordnede plads i den biografiske litteratur.

På sporet af Clara Lachmann

Jeg stiftede bekendtskab med Clara Lachmann i sommeren 2021, da Stiftelsen Clara Lachmanns fond bad mig skrive en bog i anledning af deres forestående jubilæum. Jeg havde på daværende tidspunkt hverken hørt om Clara Lachmann eller hendes stiftelse. Det viste sig, at Clara havde oprettet stiftelsen i sit testamente, kort før sin død i 1920, med det formål at fremme "den skandinaviske samkänslan."⁶ Formelt set konstitueret i 1923 og med en bestyrelse bestående af svenske, danske og norske repræsentanter, fejrede stiftelsen i 2023 sit 100-års jubilæum. I et århundrede har stiftelsen således støttet en række forskellige former for samarbejde på tværs af de skandinaviske lande. Fra lejrture og ordbøger til forskningssymposier og koncerter. Alt sammen muliggjort af Claras testamentariske donation, der i 1923 beløb sig til

5 Auslander 2005, s. 1050; Miller 2005, s. 8; Damsholt, Gert Simonsen og Mordhorst 2009, s. 18; Harvey 2009, s. 3-5; Hamling og Richardson, 2010, s. 1-5.

6 Riksarkivet i Sverige, Vemmenhög, Ljunits och Herrestad domsagas arkiv, vol. Fil: 44, 1921, Clara Lachmanns bouppteckning.

omkring 2 millioner kroner.⁷ Alligevel eksisterede der kun en meget sporadisk viden om fondsstifterens liv. Og det på trods af, at stiftelsen ved sit 70-års jubilæum i 1993 havde udgivet bogen *Clara Lachmanns fond – en historik* (1993). På lige fod med de lokalhistoriske bidrag, der har beskæftiget sig med Clara og hendes familiens historie, var hovedvægten i jubilæumsbogen fra 1993 lagt på Claras mand, Jacob Lachmann – og ikke på Clara.

I forbindelse med stiftelsens 100-års jubilæum ønskede bestyrelsen at få genskrevet historien om fonden med vægt på Clara. Særligt på baggrund af de seneste års kultur- og kønshistoriske strømninger, der udgjorde et oplagt udgangspunkt for at tage hendes og fondes historie op til revision. De eksisterende beretninger rummede kun spredte informationer om Claras liv, der lige akkurat tillod tegningen af spinkle konturer. Clara blev født ind i det københavnske borgerskab i 1864, som datter af en jødisk kulgrosserer, og giftede sig i 1891 med sin 20 år ældre fætter Jacob Lachmann, en succesrig sukkerfabrikant i Skåne. Parret delte deres liv mellem København og Ystad, og blev i 1894 forældre til datteren Olga. I 1902 købte de det skånske gods Charlottenlund. De omgav sig med musikere og kunstnere og donerede penge til privat velgørenhed og til det lokale kulturliv i Ystad. Clara var en ivrig cellist og medstifter af Sydsvenska Kammarmusikföreningen. Hun blev enke i 1909 og mistede i 1919 først sin datter og derefter sin mor med få dages mellemrum. I august 1920 døde Clara i en alder 56 år og efterlod sig en betydelig formue, hvoraf en del blev brugt til at oprette Stiftelsen Clara Lachmanns fond.⁸ Hvorfor hun stiftede en fond, der havde til formål at fremme den skandinaviske fællesskabsfølelse har stået hen i det uvisse. Også Claras liv, før hun blev gift i en alder af 27, samt omstændighederne omkring datteren Olgas alt for tidlige død lå hen i mørke. Store dele af Claras liv var tilsyneladende forsvundet ud af historien.

Jagten på mulige nye kilder til Claras historie begyndte med et besøg på den skånske herregård Charlottenlund, som Clara og hendes familie flyttede til i 1902 og som fortsat er i familiens eje. Til min skuffelse opdagede jeg, at familien ikke havde gemt Claras korrespondancer eller personlige papirer. Udover en række postkort med små hilsner fra nær og fjern, fandt jeg kun enkelte breve og kvitteringer uden nævneværdig betydning.⁹ Til gengæld havde familien gemt på flere hundrede af Jacobs breve, både af privat og professionel karakter. Samme tendens gjorde sig gældende for de offentlige arkiver i Danmark og Sverige. På Landsarkivet i Lund og Rigsarkivet i Danmark findes arkivalier fra Jacobs tre skånske sukkerfabrikker og hans senere

7 Da stiftelsen konstituerede sig i 1923, bestod dens aktiver af svenske aktier og obligationer til en værdi af 246.898 svenske kroner samt danske aktier og obligationer til en værdi af 1.789.763 danske kroner (Rasmussen 2023).

8 Lindquist 1988; Bagge, Lönnroth og Weibull 1993; Lachmann 2016.

9 Charlottenlund, privatarkiv.

erhvervsaktiviteter i Dansk Vestindien.¹⁰ De få kilder fra Claras hånd, det lykkedes at opspore, var to breve skrevet til arrangørerne for *Damernes Udstilling* i Tivoli 1911 samt afskrifter og kopier af breve sendt til hendes advokater, Otto Mannheimer og C.B. Henriques kort før hendes død. Begge dele befinder sig på det danske Rigsarkiv.¹¹ Selvom Clara gennem sit liv havde været aktiv i flere foreninger med socialt, kulturelt og musikalsk sigte, havde denne aktivitet ikke sat sig aftryk i de offentlige arkivers samlinger. Samlet set var de skriftlige kilder, der kunne give os et indblik i Claras liv og handlemåder, altså relativt sparsomme.

Efter sonderingen af kildesituationen på Charlottenlund og i de svenske og danske arkiver, tog jeg bestik af situationen. Var det overhovedet muligt at skrive et interessant og relevant værk om Clara, som det oprindeligt havde været tanken? Eller var det mere oplagt at arbejde videre med det bevarede skriftlige kildemateriale og skrive en ny erhvervshistorisk bog om Jacob Lachmann som sukkerfabrikant? Selvom jeg ikke havde fundet mange skriftlige kilder fra Claras hånd, havde familien på Charlottenlund på den anden side bevaret forskellige typer af ikke-skriftligt materiale med tilknytning til Claras liv, som jeg i første omgang ikke havde tillagt den store værdi. En del af Clara og Jacobs oprindelige interiør fandtes fortsat på herregården, ligesom flere af deres personlige ejendele, i form af kunstværker og musikinstrumenter. Der til en stor mængde fotografier og fotoalbums. Familien Lachmann var åbenlyst en familie, der yndede at dokumentere deres liv gennem fotografier. Ikke kun opstillede, professionelle fotografier. Men i lige så høj grad snapshots af hinanden, i hjemmet, i haven, på rejser og familiebesøg.

Jeg rejste tilbage til Charlottenlund for at foretage en systematisk gennemgang af de visuelle og materielle spor efter Clara Lachmann. Derudover kontaktede jeg Claras efterkommere i Danmark. Selvfølgelig ud fra håbet om, at de var i besiddelse af breve fra Clara, men også for at finde flere fotografier og genstande. Her viste det sig blandt andet, at en af Claras syv brødre havde været direktør for Stenders Kunstforlag, der i 1995 blev opkøbt af det svenske selskab Pictura. På forlaget fik han udarbejdet og trykt flere fotocollager og satiretegninger, der afbilleder familiens medlemmer. Ikke overraskende havde hendes efterkommere, som mange andre familier, prioriteret at gemme denne type af visuelt materiale, fremfor personlige papirer og breve. Kombineret med de skriftlige kilder, herunder hvad kirkebøger og andre officielle protokoller rummer af informationer om familien Lachmann, gav disse visuelle og materielle kilder mig en mulighed for at trække Clara ud af hendes skyggetilværelse.

10 Landsarkivet i Lund, Köpingsbro sockerbruks arkiv; Ystads sockerfabriks arkiv; Öja sockerbruks arkiv; Rigsarkivet i Danmark, A/S Plantageselskabet Dansk Vestindien, forhandlingsprotokol for forretningsudvalget 1904-19022; forhandlingsprotokol for generalforsamling og bestyrelse, 1902-1922.

11 Rigsarkivet i Danmark, Industriforeningen i København, *Damernes Udstilling i Tivoli 1911*, korrespondance; modtagelses- og udleveringskvitteringer; Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970).

Mennesker, materialitet og visualitet

At skrive en biografi indebærer at udarbejde en skildring af en eller flere personers levnedsløb. Etymologisk er ordet dannet af det græske substantiv *bios* og det græske verbum *gráfein*, der betyder henholdsvis *liv* og *at skrive*.¹² Selvom der findes flere definitioner på, hvad en biografi er og mange forskellige typer af biografier, kan man overordnet sige, at biografien er en genre, der har mennesket i fokus.¹³ Om det så er det enkelte individ, en familie eller en social gruppe. Særligt siden 1990'erne har den biografiske genre oplevet en stigende popularitet både i den brede befolkning og indenfor humanistiske og samfundsvidenskabelige fag, hvor den "biografiske vending" i høj grad har været med til at redefinere genren.¹⁴

Redefineringen af den biografiske genre, også betegnet som den 'nye biografi', kan spores tilbage til 1970'erne og 1980'ernes kvinde- og kønshistorikere, der sammen med studier inden for mikrohistorie, ny socialhistorie og postkolonial historie, tog den biografiske genre til sig og brugte den til at belyse kvinder og minoriteters historie.¹⁵ I en dansk kontekst har særligt historiker Birgitte Possing været toneangivende inden for den nye biografiske forskning. Hendes disputats om skolepioneren Natalie Zahle, *Viljens styrke* (1992) foranledigede således en større diskussion om biografiens legitimitet som videnskabelig genre.¹⁶ Både nationalt og internationalt har forskningsdiskussionen været optaget af biografiens fokus, formål og form, men i mindre grad interesseret sig for, *hvad* biografien bygger på.¹⁷ Der har derved ikke været en udtalt interesse for at diskutere de kilder, der anvendes i det biografiske arbejde, herunder de grundlæggende metodiske og teoretiske implikationer disse valg – og fravalg – rummer.

I håndbogen *How to do Biography* (2008) pointerer historiker Nigel Hamilton, at der eksisterer tre mulige kilder til informationer for biografer. Han peger på publiceret materiale, upubliceret materiale samt interviews og mundtlige vidnesbyrd.¹⁸ Litteraten Linda Wagner-Martin fremhæver i *Telling Women's Lives* (1994) selektionen af kilder og deres anvendelse som biografiens fornemmeste opgave: "Finding facts, unearthing information, is the easy part of writing biography (...) the real art of the form is that of selection."¹⁹ Wagner-Martin fremhæver videre: "Finding the ideal shape, texture, and pace for the story is the way the biographer puts his or her mark

12 Egeland 2000, s. 39.

13 Egeland 2000, s.14; Hamilton 2008, s. 21; Jølle 2013, s. 42-44.

14 Banner 2009, s. 579-580; Nasaw 2009, s. 577; Caine 2010, s. 1; Possing 2015, s. 28.

15 Painter 1990; Margadant 2000, s. 7; Banner 2009, s. 580-81; Kessler-Harris 2009, s. 625-627; Caine 2010, s. 3;105; Margadant 2000, s. 4; 7-8; Nasaw 2009, s. 576. Klassiske eksempler på den nye biografi er Natalie Zemon Davis' *Women on the Margins* (1995), Nell Irvin Painters *Sojourner Truth* (1996) og Nina Rattner Gelbert *The King's Midwife* (1998).

16 Thomsen 1997; Possing 1997; Possing 2015. Andre klassiske eksempler på den nye biografi er:

17 Renders, Haan & Harmsma 2016.

18 Hamilton 2008, s.70-73.

19 Wagner-Martin 1994, s. 9.

on it.”²⁰ En lignende tilgang kan spores hos historikeren Hans Renders, der i antologien *Theoretical Discussions of Biography* (2013) afviser behovet for at diskutere de metodiske overvejelser, der ligger til grund for en given biografi, eftersom genren i sig selv udgør metoden. Som Renders formulerer det: ”Biography has no method, but is a method.”²¹

Det er således karakteristisk for studier i den biografiske genre, at de enten tager udgangspunkt i en antagelse om, at biografien er baseret på skriftlige – og til dels mundtlige – vidnesbyrd eller lader biografiens kildegrundlag forblive ukommenteret.²² Enkelte studier har imidlertid udfordret denne ensidighed. Det drejer sig i særdeleshed om biografiske studier i middelalder og tidlig moderne tid, der med inspiration fra arkæologien og antropologien, har rettet blikket mod det andre typer af kilder. En tværfaglig tilgang, der selvfølgelig skal ses i lyset af den generelle knaphed på traditionelle skriftlige kilder, der gør sig gældende for begge historiske perioder. I artikelbidraget *Writing Biography at the Edge of History* (2009) bruger historiker Robin Fleming for eksempel skeletter og gravgods til at udlægge historien om kvinden ’Atten’, der levede i 600-tallets England.²³ Flere historiske arkæologer har også skrevet biografier, hvor skriftlige og materielle kilder kombineres. Derigennem har de belyst de dele af det daglige liv, der er forblevet udokumenteret i skriftlige kilder, men har efterladt sig materielle spor.²⁴

I 2016 udgav en gruppe yngre forskere, inden for blandt andet arkæologi, historie, kunsthistorie og litteraturvidenskab, antologien *Writing the Lives of People and Things*, der slår en bredere interdisciplinær tilgang til biografiske studier i perioden 500-1700 an. I indledningen fremhæver redaktørerne Robert Smith og Gemma Watson, at biografien i sagens natur er interdisciplinær: ”Individual lives cannot be neatly bracketed within the confines of one discipline. Their traces may have been left to us in a variety of different ways other than diaries and letters that are the standard fare of biographers.”²⁵ Ifølge Smith og Watson er det oplagt at søge fortidige individers historie i de genstande, de har produceret, anvendt og omgivet sig med; i de steder, de har levet og besøgt; i den kunst og musik, de har skabt eller den litteratur, de har skrevet.²⁶ Som et led i udforskningen af biografiens interdisciplinære potentiale drager antologiens bidragsydere inspiration fra studier i materiel og visuel kultur.

Forskningsfelterne omkring materiel og visuel kultur besidder visse fællestræk. De er begge interdisciplinære og blomstrede begge op i 1990’erne. Begge interesserer sig for spørgsmål om agens, forbrug, identitet, erindring og daglig praksis.²⁷ Men

20 Ibid., s.8.

21 Renders 2013, s. 336.

22 Se for eksempel Possing 2015; Jølle 2013.

23 Fleming 2009, s. 606-614.

24 Hicks & Beaudry 2006, s. 2-3. Det drejer sig f.eks. om Wilkie 2010; 2021 og Yentsch 1994.

25 Smith & Watson 2016, s. 4.

26 Ibid.

27 Damsholt, Gert Simonsen & Mordhorst 2009, s. 14; Hamling & Richardson 2010, s. 10-11.

de to forskningsfelter adskiller sig også fra hinanden med hensyn til karakteren og omfanget af deres undersøgelsesområde. Hvor studier i materiel kultur interesserer sig for fysiske genstandes former, anvendelser og betydninger, beskæftiger visuelle kulturstudier sig med alle aspekter af en kultur, der kommunikeres visuelt.²⁸ Mens materiel kultur har en særlig tilknytning til arkæologi og antropologi, læner visuel kultur sig op ad kunsthistorie og de æstetiske fag.²⁹ Samtidigt kan visuelle udtryk, som malerier og fotografier, også forstås og undersøges som materiel kultur, mens fysiske genstande ligeledes rummer visuelle karakteristika og i udstrakt grad opleves og erfares gennem synssansen.³⁰ Derfor har flere også kombineret de teoretiske og metodiske perspektiver inden for disse to forskningsfelter.³¹

Inden for historiefaget har den materielle og visuelle vending særligt vist sig i en interesse for nye typer af kilder, der kan give et indblik i andre sider af den menneskelige tilværelse.³² Som historikeren Leora Auslander pointerer, har hver form for menneskeligt udtryk sine unikke egenskaber og evner: "limiting our evidentiary base to one of them – the linguistic – renders us unable to grasp important dimensions of human experience."³³ Derudover har flere historikere, inklusiv Auslander, arbejdet ud fra en teoretisk og metodisk forståelse af, at materielle og visuelle udtryk ikke kun skal analyseres som produkter af *historien*, men også som konstituerende og bestemmende for *historien*. Flere historikere har således interesseret sig for, hvordan materielle og visuelle udtryk er med til at skabe og forme menneskelige erfaringer, identiteter og relationer. På den måde har den materielle og visuelle vending også været med til at stille nye spørgsmål til historien.³⁴

Selvom den biografiske genre deler tematikker og interessefelter med materielle og visuelle kulturstudier, har udvekslingen mellem de to forskningsfelter ikke været stor.³⁵ Det vil jeg i denne artikel forsøge at rette op på. Med empirisk afsæt i mit eget biografiske arbejde, vil jeg illustrere og diskutere samspillet mellem den nye biografis analytiske perspektiver og materielle og visuelle analysers potentiale. Med andre ord, hvordan et studie, der har mennesket i centrum, kan gøre brug af genstande og visuelt materiale til at komme nærmere den biografiske hovedperson. De følgende tre afsnit centrerer sig om tre tematikker: 1) Claras personlige historie; 2) betydningen af familiens jødiske tilhørsforhold og 3) familiens sociale placering. I forlængelse af disse tre

28 Rogoff 2002, s. 24; Hamling & Richardson 2010, s. 10-11.

29 Jordanova 2012, s. 8.

30 Rogoff 2002, s. 24; Hamling & Richardson 2010, s. 11; Jordanova 2012, s. 1-3.

31 Se for eksempel Jordanova 2012; Zubrzycki 2017; Schmidt 2020.

32 Burke 2001, s. 13-14; Harvey 2009, s. 3-5; 31; Magnussen, Sinclair & Sylvest 2018, s. 33; Hamling & Richardson 2010, s. 1.

33 Auslander 2005, s. 1050.

34 Auslander 2005, s. 1017; 1040; Harvey 2009, s. 3-5; Hamling & Richardson 2010, s. 4-5.

35 Flere antropologer og historikere, der arbejder inden for feltet omkring materiel kultur, har dog taget den biografiske genre til sig ved at undersøge tingenes biografi. Disse studier tager imidlertid udgangspunkt i genstandenes sociale liv og placerer dermed genstandene, som det analytiske fikspunkt (Appadurai 1986; Kopytoff 1986; Hoskins 1998; Stoklund 2003; Dannehl 2009).

Fotografi af Clara foran flygelet, 1894. Charlottenlund privatarkiv.

afsnit, vil jeg til sidst foretage en mere overordnet diskussion af biografiens metode, herunder de muligheder og begrænsninger materielle og visuelle kilder rummer i forhold til det biografiske arbejde, særligt hvad angår den historiske biografi.

Clara i sin egen ret

"Images allow us to 'imagine' the past more vividly", skriver historiker Peter Burke i værket *Eyewitnessing* (2001). Det gør de, ifølge Burke, fordi de bogstaveligt talt stiller os ansigt til ansigt med fortiden.³⁶ Samtidigt kan visuelle kilder danne grundlag for en analyse af materialitet. Som kulturteoretikeren Irit Rogoff fremhæver: "visual culture opens up an entire world of intertextuality in which images, sounds and spatial delineations are read into and through another."³⁷ I mit forsøg på at få greb om Claras historie, har jeg, i tråd med denne forståelse, brugt fotografier til at give en ny dybde til i forvejen kendte aspekter af Claras liv, til at afdække nye sider af samme og til at få et indblik i den materielle verden, hendes liv udfoldede sig i. Udover at bruge fotografierne som en indgang til det materielle, har jeg også inddraget personlige

36 Burke 2001, s. 13.

37 Rogoff 2002, s. 24.

Fotografi af Clara i gymnastikdragt fra 1880'erne. Charlottenlund privatarkiv.

ejendele, der er gået i arv til Claras efterkommere samt tillagt genstande nævnt i skriftlige kilder (såsom kvitteringer og testamenter) analytisk vægt. På den måde har jeg, som flere før mig, kombineret de teoretiske og metodiske perspektiver inden for materiel og visuel kultur.

I den beskedne litteratur, der findes om Clara Lachmann, bliver hun beskrevet som et veluddannet og kulturelt interesseret menneske, der levede op til datidens ideal om den gode hustru og husmor, og i øvrigt viede sin tid til aktiviteter, der harmonerede med hendes køn og sociale klasse: filantropi, musik og kunst.³⁸ Det er dog kendetegnende for disse beskrivelser, at de baserer sig på et spinkelt kildegrundlag, der kun giver plads til relativt overfladiske personkarakteristikker. For eksempel karakteriserer lokalhistorikeren Gunnar Lindquist, i artiklen *Clara och Jacob Lachmann* (1988), Clara som en "varmhjärtad, enkel och naturlig, bildad och konstnärligt intresserad" kvinde, uden dog at angive sin kilde til denne opfattelse.³⁹ Historikeren Erik Lönnroth, der sad i bestyrelsen for Stiftelsen Clara Lachmanns fond fra 1957 til 1980, tager i jubilæumsbogen fra 1993 bemærkelsesværdigt nok udgangspunkt i et portrætfotografi i sin personkarakteristik af Clara. Et fotografi, der, ifølge Lönnroth, viser "ett karaktärfyllt och kraftigt ansikte men inget insmickrande – skönheten i det kom inifrån", men bemærker videre at "hennes inre historia i det väsentliga [är] okänd."⁴⁰ I

38 Lindquist 1988, s. 19-20; Lönnroth 1993, s. 36-40.

39 Lindquist 1988, s. 19.

40 Lönnroth 1993, s. 35-36.

stedet vægter han hendes betydning for Jacobs forretninger ved at pege på den sociale rolle hun spillede som hustru, værtinde og brobygger.⁴¹

Et af de få personlige kendetegn, der går igen i de eksisterende beretninger, er hendes interesse for musik og hendes egne musikalske evner.⁴² Som Lindquist skriver: "Särskilt ägnade hon sig åt kammarmusiken. Hon spelade själv violoncell och gjorde även offentliga framträdande."⁴³ Musikken er i dette tilfælde en interesse der berøres, men ikke uddybes nærmere. Vender vi imidlertid blikket mod de konkrete musikinstrumenter, der var i familiens eje, står det klart, at Clara ikke bare var cellist, men spillede på en række forskellige instrumenter. F.eks. på den autoharpe, der har tilhørt Clara og som endnu findes på Charlottenlund. I autoharpen sidder noderne til den amerikanske sang *Home sweet home*, der nød en udbredt popularitet i Norden i slutningen af 1800-tallet. Eller på den Stradivariusviolin, som familiens efterkommere fandt på Charlottenlunds loft i 2018. Dertil kommer regninger, der viser, at familien var i besiddelse af et Steinway-flygel og et såkaldt pianino fra Hornung & Møller.⁴⁴ Mens instrumenterne således gør Claras interesse for musik mere håndgribelig, giver familiens fotografier os en fornemmelse af den rolle, musik spillede i hendes liv. Familiefotografier forbinder mennesker til genstande og ting i deres liv.⁴⁵ Det ser vi bl.a. på et fotografi fra 1894, der viser Clara ved et flygel i parrets første hjem i Ystads Sockerraffinaderi.⁴⁶ Eller når vi, på et brevkort sendt til hendes svigerinde omkring 1915, ser Clara poserende i Charlottenlunds havestue med sin cello.⁴⁷ Disse fotografier vidner om, at interessen for musik var en vigtig del af Claras selvfremsstilling overfor omverdenen.

Fotografierne lader os også undersøge musikkens betydning for Claras sociale liv. Fra familiens private fotoalbums ved vi for eksempel, at Clara i juni 1909 afholdt en musikfest på Charlottenlund, der blev en optakt til stiftelsen af Sydsvenska Konsertföreningen året efter.⁴⁸ Foreningen samlede musikere fra Malmø, Lund og Ystad til koncertopførelser af Mozart, Brahms og Dvoráks musik.⁴⁹ På et fotografi fra musikfesten i 1909 poserer deltagerne foran indgangen til herregården. Her ser vi nogle af tidens mest ansete musikere og komponister. Såsom den berømte violinist og komponist, Wilhelm Stenhammar; den tjekkisk-danske cellist, Franz Neruda; violinisten Tor Aulin; komponisten Conrad Nordquist og violinist og koncertsanger Salomon Smith.

41 Ibid., s. 36.

42 Lönnroth 1993, s. 39.

43 Lindquist 1988, s. 19.

44 Charlottenlund privatarkiv, brev til Jacob Lachmann fra Steinway & Sons, 21.03.1906; brev fra Hornung & Møller til Jacob Lachmann, 7.12.1904.

45 Sandbye 2014, s. 14.

46 Charlottenlund privatarkiv, fotografi af Clara foran flygel, 1894.

47 Jørgen Mik-Meyers privatarkiv, brevkort fra Clara Lachmann til Alma Sara Cohn, ca. 1915.

48 Malmö Stadsarkiv, Salomon Smith Kammarmusikförening, ämnesordnade handlingar, programblad (1910-1987).

49 Ibid. Foreningen skiftede senere navn til Sydsvenska Kammarmusikföreningen.

Fotografier og personlige genstande bringer også ny viden til veje om Claras liv før ægteskabet med Jacob. I parrets læderindbundne bryllupsalbum findes således flere fotografier af Clara som ung pige. På et af dem ser vi Clara stå med korslagte arme ved siden af to andre unge kvinder. De er alle tre iført datidens gymnastikdragter med tilhørende gymnastiksko.⁵⁰ Pigernes sribede bluse og fine gymnastiksko, antyder, at Clara gik til gymnastik ved Erna Juel-Hansens *Gymnastikinstitut for Piger og Damer*, der brugte netop denne type gymnastikuniformer og var målrettet det bedre borgerskab. Instituttet åbnede i 1884 i København og havde gode faciliteter i form af avancerede gymnastikredskaber og moderne bruseinstallationer i omklædningsrummene. Gymnastikken vandt netop på denne tid frem som et led i socialiseringen af 'den gode borger'. En bevægelsesform, der tilførte den udøvende egenskaber som selvbeherskelse, yndefuldhed, disciplin og kontrol.⁵¹ Claras deltagelse i den nyetablerede gymnastikbevægelse indikerer i sig selv en vis progressivitet. Men fotografiets plads i bryllupsalbummet viser os gymnastikkens betydning for hendes selv billede og selvfremstilling.

I tillæg til, hvad fotografierne rummer af informationer om de mennesker, hun omgikkes med og de aktiviteter, hun tog del i, giver fotografierne os også en fornemmelse af Clara som menneske. Hendes positur foran kameraet, og den måde hun fremstillede sig selv på, giver indtrykket af en selvstændig og viljestærk kvinde, der mestrede optagelsessituationen. Ofte poserer hun med hagen let tiltet og blikket rettet direkte mod kameraets linse.⁵² Ligeledes afspejler fotografier efter Jacobs død i 1909, at Clara, som familiens overhoved, nu besad en ny form for myndighed. Hvor parret tidligere havde ladet sig fotografere med henholdsvis et stykke håndarbejde og en avis mellem hænderne, var det nu Clara, der sad med avisen og hende, der stolt blev fotograferet foran Charlottenlunds hoveddør, som husets 'herre'.⁵³

Forviklede familierelationer

Et fotografi taget i 1902 viser familien Lachmann foran en væddeløbsbane på en af deres mange rejser til det bøhmiske kursted Karlsbad. Yderst til venstre står familiens guvernante ved siden af Clara. Den 7-årige datter Olga er anbragt på en taburet mellem Clara på sin højre side og Jacob på sin venstre. På Jacobs anden side står en ung dreng med et alvorligt udtryk i ansigtet. Drengen hedder Johan og er Jacobs barn fra et tidligere forhold. På familiemedlemmernes opstilling foran væddeløbsbanen fornemmer man næsten intuitivt Johans særegne position i familien. Mens Clara, Olga

50 Charlottenlund privatarkiv, Clara og Jacob Lachmanns bryllupsalbum, 1891.

51 Trangbæk 2000, s. 75-86.

52 Se for eksempel Charlottenlund privatarkiv, portrætfotografi af Clara som ung; fotografi af initiativtagerne til Ystad Saltsjöbad, 27. Maj 1897.

53 Charlottenlund privatarkiv.

Familien Lachmann, ca. 1902. Charlottenlund privatarkiv.

og Jacob står tæt sammen, er Johan placeret med lidt afstand til resten af familien. Denne placering af familiens medlemmer – Olga i billedets midte og Johan yderst til den ene side – går igen i række af familiens fotografier fra samme periode.⁵⁴ Ifølge de officielle protokoller flyttede Johan fra sin mors til sin fars hjem i efteråret 1901. Fotografiet fra væddeløbsbanen, der formentligt er fra foråret 1902, er således fra en periode, hvor familien Lachmann gik fra at være en kernefamilie på tre til en sammenbragt familie på fire.

Johans eksistens og familiens relation til ham er central for historien om Clara Lachmann. Dels fordi den fik betydning for fordelingen af Jacobs arv, der i sidste ende lagde grunden for Stiftelsen Clara Lachmanns fond. Dels fordi den knytter sig til spørgsmålet om familiens jødiske tilhørsforhold. Både Clara og Jacobs familie tilhørte den jødiske menighed i København. Her blev slægtskab og familie vægtet højt, men flere jøder begyndte også i stigende grad at orientere sig mod det ikke-jødiske borgerskabs normer om sekularisering, individualisme og frihedsrettigheder.⁵⁵ Denne balancegang mellem det jødiske ståsted og et moderne, sekulært liv var med til at sætte en ramme for deres liv. En ramme, der blev defineret og redefineret indadtil i relationen til andre jøder, men også udadtil i relationen til det omgivende samfund. Den satte de jødiske medborgere overfor nogle særlige problematikker, eksempelvis hvad angik ægteskab.

54 Charlottenlund privatarkiv, fotografi af familien Lachmann, Karlsbad omkring 1902.

55 Banke 2018, s. 109-117.

Illustreret menukort fra Frommas 80-års fødselsdag, 1914. Jørgen Mik-Meyers privatarkiv.

På trods af den stigende assimilation, der omkring århundredeskiftet prægede den jødiske menighed, var det for mange danske jøder fortsat kutyme at gifte sig inden for menighedens mure. For det mere velstillede jødiske borgerskab, kunne der desuden være knyttet et ønske og en forventning om at finde en partner, der tilhørte samme sociale klasse. Kravet om jødisk tilhørsforhold og social klasse kombineret med størrelsen på den jødiske menighed, begrænsede mulighederne for potentielle ægtefæller betydeligt.⁵⁶ For jødiske mænd i det bedre borgerskab forlængede det begrænsede udvalg af ægtefæller deres ungarletilværelse og øgede dermed sandsynligheden for, at de præægteskabelige intime relationer, de indgik i, førte til graviditeter. Således fødte tjenestepigen Johanna Nilsson i 1888 sønnen Johan, som et resultat af hendes forbindelse med Jacob Lachmann.⁵⁷ Samme tendens kommer til udtryk på Claras side af familien. Clara, der var familiens eneste pige, havde syv brødre, der tilsammen fik ikke mindre end syv børn udenfor ægteskab. Fælles for disse børn er, at de alle var født af kvinder, der stod mål med familiens sociale klasse eller tilhørte den jødiske menighed.⁵⁸ Fælles er desuden, at børnene først blev formelt inkluderet i familien efter henholdsvis Jacobs mors død i 1897 og Claras mors død i 1919. Et hændelsesforløb, der indikerer, at fædrene ikke var i stand til at legitimere deres uægte børn, så længe

56 Banke 2018, s. 114-116.

57 Rigsarkivet i Sverige, Ystads Sankta Maria kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker, 1882-1888; död- och begravningsböcker, 1876-1884. I 1887 var parret blevet forældre til drengen John Leonard, der imidlertid døde kun tre måneder gammel.

58 Broren Benny fik datteren Elly (f. 1900), hvis mor var damefrisør. Broren Henry fik Henny (f. 1910), hvis mor drev pensionat. Broren Emil fik datteren Milli (f. 1917), hvis mor var kontorist samt tre andre illegitime børn. Rigsarkivet i Danmark, Trinitatis Sogn, Kontraministerialbog, fødte 1900-1907; Københavns Amt, Valby Sogn, kontraministerialbog (1819-2003); Rigsarkivet i Danmark, Københavns Overpræsidium, AJ-sager, 1917/414.

deres mor levede.⁵⁹ En ting er dog hvad, kirkebøger og protokoller kan fortælle os om de illegitime børns status i de jødiske familier. Noget andet er deres eget selvbillede. Det kan man få et indtryk af ved at vende blikket mod visuelle repræsentationer af familien. Som Peter Burke formulerer det: "Images can bear witness to what is not put into words."⁶⁰

Et specialfremstillet, illustreret menukort, som familien fik udarbejdet i forbindelse med Claras mor, Frommas 80-års fødselsdag, 12. januar 1914, vises os, hvem der blev udadtil blev fremstillet som en del af familien.⁶¹ Menukortet blev efter alt at dømme produceret af Claras lillebror, Poul, og vi ved derfor ikke om illustrationen kan tolkes som et udtryk for Frommas verdensbillede. Men da menukortet er udarbejdet i forbindelse med en fælles fejring af familiens overhoved, afviger illustrationen næppe meget fra familiens kollektive selvbillede.

På menukortet ser man fødselaren omgivet af børn, svigerbørn og børnebørn, der hver præsenterer dele af fødselsdagsmenuen.⁶² Går man til menukortet med et kritisk blik, står det klart, at ingen af de uægte børn inkluderet på illustrationen, udover Claras stedsøn Johan. Derudover var Claras lillebror David i 1908 blevet gift med en engelsk, ikke-jødisk kvinde under et ophold i Newcastle; heller ikke hun er afbilledet på menukortet.⁶³ Måske var samlivet mellem de to ophørt, selvom de formelt set var gift i 1914, da Fromma holdt sin fødselsdag. Måske anså familien det ikke for et passende ægteskab. Den manglende inkludering af fødselarens illegitime børnebørn og engelske svigerdatter antyder, at de familiemedlemmer, der ikke levede op til familiens krav til religiøst og socialt tilhørsforhold, ikke var en del af familien. Hvorvidt Fromma var bekendt med disse dele af hendes sønners liv, står hen i det uvisse. Der kan givetvis have været tale om en familiodynamik, hvor de lyssky aspekter var tolereret, men ikke accepteret. Men om hendes børn om hende, i forbindelse med hendes begravelse knap seks år senere: "Som den sande Jødinde hun var, betragtede hun sit Hjem som en Helligdom, hvor Livets Smuds og Fristelser ikke maatte trænge ind."⁶⁴

De uægte børns eksistens og deres efterfølgende prekære status i familien Lachmann og familien Mik-Meyer, kan ses som en konsekvens af den balancegang mellem traditionelle netværk og levemåder og moderne, sekulære værdier, som danske jøder måtte forholde sig til i deres daglige liv. En balancegang, der også kommer til udtryk i andre af familiens efterladenskaber. I breve udvekslet mellem familiemedlemmer kan man læse, at de fejrede den jødiske forsoningsdag Yom Kippur, men blandt Claras efterladte papirer findes også en selvkomponeret julesang i hendes håndskrift. En invitation til Olgas 1-års fødselsdag viser, at menuen bød på "Suppe,

59 Rigsarkivet i Danmark, Københavns Overpræsidium, OJ-journaler, 1923/114.

60 Burke 2001, s. 31.

61 Nationaltidende, 30.01.1914.

62 Jørgen Mik-Meyers privatarkiv, menukort fra Fromma Mik-Meyers fødselsdag, 30.01.1914.

63 England & Wales Marriages 1837-2005, Newcastle upon Tyne, 1908.

64 Jørgen Mik-Meyers privatarkiv, mindeord for Fromma Mik-Meyer.

Hummer, Fasaner, Slik-Asparges, Glæce, Desserts” på trods af, at skaldyr ikke var i overensstemmelse med jødiske spiseregler.⁶⁵ Også på den skydeskive, Jacob fik malet ved sin optagelse i Det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab i 1879, spores en dobbelthed. Skydeskivens personlige motiv viser nemlig et prospekt af Odense by set fra syd. Motivet knytter sig selvsagt til Jacobs fødeby, men med byens domkirke placeret i maleriets gyldne snit, er det også et motiv, der fremhæver et utvetydigt kristent symbol. Som andre jødiske skydebrødre lod Jacob sig dog aldrig døbe, men forblev medlem af den jødiske menighed frem til sin død, på lige fod med resten af familiens medlemmer.⁶⁶ Denne balancegang kan fremstå relativt uproblematisk, men den kunne have vidtrækkende konsekvenser. Claras brødre, der ikke tog et opgør med deres traditionelt orienterede mor, men levede et slet skjult liv uden for familiens trygge skød, indgik et kompromis, der uvægerligt må have skabt gnidninger i de relationer, brødrenes uægte børn var produkter af, ligesom det også indebar omkostninger for de børn, de satte i verden. For Claras stedsøn, Johan, fik hans status som uægte barn også stor betydning. Selvom Johan i praksis var en del af familien Lachmann, som fotografierne afspejler, blev han aldrig juridisk legitimeret af sin far. Da Jacob døde i 1909 og ikke havde skrevet noget testamente, arvede Johan intet. Børn født udenfor ægteskab opnåede først arveret efter deres fædre i Sverige i 1917.⁶⁷ Det betød, at Jacobs store formue blev delt mellem Clara og parrets 14-årige datter, Olga.⁶⁸

Lys og skygge

På et fotografi fra familiens hjem i sukkerraffinaderiets direktørbolig taget i 1894, ser vi Jacob og Clara sidde i henholdsvis en skrivebordsstol og en lænestol. Jacob med en opslået avis mellem hænderne. Clara med et stykke håndarbejde. Fotografiet viser et tungt møblement, tykke gardiner, et mørkt rum og mange nips.⁶⁹ I direktørboligen havde familien indrettet sig i tråd med tidens klunkestil. På et fotografi taget godt et årti senere, ser vi Clara og datteren Olga sidde i Charlottenlunds store salon i anderledes lyse omgivelser. Herregården var ved indflytningen indrettet i samme stil som direktørboligen, men Clara og Jacob anlagde snart en lettere, mere rokokoinspireret stil.⁷⁰ Væk er de dramatisk draperede gardiner og de overpolstrede møbler. Clara og Olga er nu placeret på hver sin empirestol. På væggene ser man de rokokomalerier, familien opkøbte fra Näsby slot og i loftets hjørner anes de personlige monogrammer,

65 Charlottenlund privatarkiv, menukort 13.12.1895.

66 Bergman og Mejlhede 2016, s. 91-95.

67 Eckeryd 2017, s. 3.

68 Rigsarkivet i Danmark, Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970), foredrag 25.04.1973.

69 Charlottenlund privatarkiv, fotografi af Clara og Jacob Lachmann i deres hjem i direktørboligen, 1894.

70 Charlottenlund privatarkiv, interiørfotografier af herregården Charlottenlund inden familien Lachmanns overtagelse.

Clara og Jacob, 1894. Charlottenlund privatarkiv.

Clara og Olga, omkring 1906. Charlottenlund privatarkiv.

Clara og Jacob fik inkorporeret i det nye gipsloft, hvis svungne former erstattede et detaljeret kvadratisk mønster med store, karakteristiske vindrueklaser.⁷¹

Som de to eksempler ovenfor illustrerer, giver interiør- og familiefotografier et indblik i den materielle verden, fortidens mennesker levede deres liv i. Kildetyper muliggør en analyse af Claras hjem, og ikke mindst de forandringer, hjemmet undergik. For 1800-tallets borgerskab var hjemmet ikke kun de trygge rammer om familiens private liv. Herskabshjemmet var med til at skabe og udmønte en særlig form for klassebevidsthed. Indretningsstilen, i form af både møbler og pyntegenstande, udgjorde en markør, der var med til at underbygge kulturel, social og økonomisk status.⁷² Skiftet i indretningen, som fotografierne dokumenterer, kan tolkes som et led i en fortløbende dannelsesproces. "We cannot know who we are, or become what we are, expect by looking in the material mirror", skriver antropologen Daniel Miller i *Materiality* (2005).⁷³ De ting, vi laver, køber, forbruger og omgiver os med, er, ifølge Miller, konstituerende for vores identitet.⁷⁴

For familien Lachmann var købet af den skånske herregård et stort standsmæssigt skridt. Overtagelsen af Charlottenlund, der hidtil havde været ejet af greve og tidligere statsminister Arvid Posse, forbandt familien med den svenske adel. Man kan derved sige, at familien gik fra at være en del af borgerskabet, hvor status var bundet op på erhverv, til at være godsejere, hvor status (traditionelt set) var knyttet til besiddelsen af jord. Derudover indebar flytningen til Charlottenlund en konkret distance fra det, der udgjorde grundlaget for familiens formue, nemlig sukkerfabrikation. Hvor familien tidligere havde haft deres private hjem i direkte forlængelse af Ystad Sockerraffinaderi, var Charlottenlund beliggende 13 kilometer øst for Ystad by. Købet af herregården faldt desuden sammen med Jacobs exit fra sukkerindustrien. I januar 1902 solgte han sine aktier i Ystad Sockerraffinaderi. Salget gjorde Jacob, der selv var søn af en blikkenslagermester, til en af Sveriges rigeste mænd.⁷⁵

Familiens ommøblering og tilegnelse af Charlottenlund kan således, med et udtryk fra sociologen Thorstein Veblen, tolkes som 'iøjnefaldende forbrug.' Det vil sige, et forbrug, der har til formål at skabe afstand mellem familien og den verden af nødvendighed, der udgjorde grundlaget for deres formue. Ifølge Veblen, var denne type af forbrug af altafgørende betydning for det nyrige borgerskab. Nyrige, der, som familien Lachmann, ønskede at efterligne den landbesiddende klasse, for hvem velstand fremstod som en nedarvet og naturlig egenskab, fremfor en muligvis forbigående tilvækst.⁷⁶ Visuelle og materielle levn afspejler da også, at familien Lachmann i tiden efter købet, aktivt gjorde Charlottenlund til en del af deres selvforståelse og det billede,

71 Charlottenlund privatarkiv, fotografi af Clara og Olga i herregårdens store salon, omkring 1907.

72 Vammen 1986, s. 17.

73 Miller 2005, s. 8.

74 Miller 2005, s. 8. Damsholt, Gert Simonsen og Mordhorst 2009, s. 18.

75 Stockholms-Tidningen, 11.06.1902; Karlstads-Tidningen, 14.06.1902.

76 Veblen 1975 [1899], s. 33-39; 69-70; 112; Veblen udlagt af Daniel Miller (Miller 1987, s. 147-48).

Olga og Johan, 1902.
Charlottenlund privatarkiv.

de viste for omverdenen. På et fotografi af Johan og Olga, taget kort tid efter familien flyttede ind på herregården, poserer Olga med et billede af Charlottenlund i den ene hånd, vendt ud mod kameraets linse.⁷⁷ Clara fik udført et specialdesignet ekslibris i blå og sort, der viser Charlottenlund under en klar stjernehimmel og på bordkortet malede hun Charlottenlunds hovedbygning i blålige akvarelfarver.⁷⁸ Familien gjorde samtidigt sit for at sætte deres præg på herregården og gøre Charlottenlund til deres eget. Udover de førnævnte monogrammer i herregårdens store salon, fik de spisesalen prydet med speciallavede kunstværker udført af Claras gamle tegnelærer, J. F. Willumsen, under titlen *Moder og datter i tre alderstrin*.

I de efterfølgende år dannede Charlottenlund rammerne om familiens liv. Et liv, som kun var de færreste forundt. Et liv med Steinway-flygel og Stradivarius-violin; med skræddersyede italienske jakkesæt og moderne automobiler. Fotografierne og de øvrige materielle levn giver os mulighed for at studere de dele af familiens liv, de ønskede at vise for omverdenen. Men der kan også være grund til at dvæle ved dét, fotografierne og genstandene ikke viser. For eksempel datteren Olga. Omkring 1915, da

77 Charlottenlund privatarkiv, fotografi af Johan og Olga, omkring 1903.

78 Charlottenlund privatarkiv, Clara Lachmanns ekslibris; malet bordkort.

Olga er en ung kvinde i starten af 20'erne, forsvinder hun ud af familiens fotoalbums, ligesom hun også forsvinder ud af familiens officielle historie. Derfor ved vi næsten intet om Olgas liv som voksen eller omstændighederne omkring hendes tidlige død, der konsekvent har været udeladt i eksisterende fremstillinger.⁷⁹ Hendes voksne liv står i kontrast til hendes veldokumenterede barndom. Som det smukt læderindbundet fotoalbum, der bærer hendes navn trykt i guld på dets forside og gemmer på utallige fotografier af Olga. Olga, der som spæd ligger i sin vugge; Olga iført hvid kjole og silkesløjfe i håret; Olga udenfor i lang frakke med kappe og Jacobs stok i den ene hånd; Olga på picnic med Clara; Olga på Fanø iført øens traditionelle folkedragt.⁸⁰

Gennem officielle protokoller og spredte bemærkninger hist og her i familiens korrespondance kan dele af Olgas korte livshistorie stykkes sammen: I efteråret 1914 flyttede hun officielt fra Charlottenlund i Skåne til Frederiksberg i Danmark og købte året efter en stor villa på Dronningens Tværvej 9. Her boede hun sammen med en sygeplejerske og en tjenestepige.⁸¹ I folketællingen fra 1916 betegnes hun som "abnorm", men en grandkusine nævner i et senere brev, at hun led af ungdomssløvsind.⁸² Efter at have boet i villaen på Frederiksberg i fire år, døde Olga i sit hjem 8. december 1919, blot fire dage før sin 25-års fødselsdag. I dødsattesten, der klassificerer hendes død som en naturlig død, er årsagen angivet som "kronisk Sindssygdom og tilsidst Nyresygdom."⁸³ Der eksisterer imidlertid også en anden mulig forklaring på Olgas død. I 1970'erne var historiker Povl Bagge, der havde siddet i bestyrelsen for Stiftelsen Clara Lachmanns fond, ansat til at undersøge familiens historie. I den forbindelse kontaktede han overrabbineren for den jødiske menighed i Danmark for at få klarlagt omstændighederne omkring Olgas død. Overrabbineren, der ikke ville meddele ham den konkrete dødsårsag, antydede mellem linjerne, at Olga havde taget sit eget liv.⁸⁴

I forbindelse med stiftelsens 50-års jubilæum i 1973 holdt Bagge et foredrag for bestyrelsen, hvor han fremlagde rabbinerens udtalelse. Foredraget blev senere trykt i jubilæumsbogen fra 1993, men her havde man redigeret bemærkningen om selvmordet bort og ladet hendes tidlige død stå ukommenteret. Denne udeladelse af Olga – hendes voksne liv, såvel som den tidlige død – indikerer, at familien bevidst forsøgte at sløre omstændighederne omkring hendes død, hvilket også har været med til at skygge for den betydning, hendes alt for tidlige død spillede for stiftelsens tilblivelse. Olga, der var ugift og ingen børn havde, efterlod sig intet testamente og hendes sam-

79 Lindquist 1988; Bagge, Lönnroth og Weibull 1993.

80 Charlottenlund privatarkiv, Olgas Lachmanns fotoalbum.

81 Rigsarkivet i Sverige, Snårestads kyrkoarkiv, församlingsböcker, 1913-1926; Rigsarkivet i Danmark Københavns Amt, Ekstraordinære boer, Københavns Amt, Ekstraordinære boer, 1832-1934, bo. nr. 3379, skifte efter Olga Lachmann; Danmarks Statistik, folketælling 1916, København, Dronningens Tværvej 9.

82 Rigsarkivet i Danmark, Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970).

83 Rigsarkivet i Danmark, Sundhedsstyrelsen, dødsattester, Øerne, Københavns Amts Lægkreds 1919, Frederiksberg, 08.12.1919, Olga Lachmann.

84 Rigsarkivet i Danmark, Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970).

lede arv på 3.485.462 kroner tilfaldt derfor alene Clara.⁸⁵ Men Olgas død fordoblede ikke kun Claras formue. Den betød også, at hun mistede sin hovedarving kort før sin egen død i august 1920. En væsentlig del af de midler, Clara testamenterede til stiftelsen kom således fra Olga. ”Det er vel sandsynligt at fonden ikke var blevet så stor uden arven efter Olga”, skriver Bagge.⁸⁶ Man kan også spekulere i, hvorvidt stiftelsen overhovedet havde set dagens lys, hvis det ikke havde været for datterens død. Selvom Clara levede sit liv på tværs af den dansk-svenske grænse, er der ikke meget, der tyder på, at hun skulle have været særligt engageret i den skandinaviske sag. I stedet kan Clara have ønsket at give Olgas død mening ved at donere hendes arv til noget, der var større end hende selv.

Det biografiske arbejde

I *Ind i biografien* (2015) introducerer Birgitte Possing en model over det biografiske arbejde, kaldet ’den biografiske trekant’. Trekanten indeholder tre komponenter: biograf, publikum og protagonist, og visualiserer, at det er ”biografen, der som det handlende subjekt har ansvaret for hele fortællingen.”⁸⁷ Hermed understreger Possing, at den biografiske hovedperson udgør objektet, ”som hverken kan gøre fra eller til med resultatet af fortællingen.”⁸⁸ Kun i de tilfælde, hvor protagonisten har indgået en aftale med biografen, har den pågældende en indflydelse på resultatet. Men er ”hovedpersonen fortid, historisk og afdød, er vedkommende blevet til en dukke, som biografen kan flytte rundt på og forme, som han eller hun ønsker.”⁸⁹ Der er således tale om en model, der tildeler biografen rollen som den aktive dukkefører og den biografiske hovedperson rollen som den, der passivt lader sig føre.⁹⁰

På baggrund af mit eget biografiske arbejde i forbindelse med udarbejdelsen af *En kvindelig grænsegænger*, mener jeg, at der kan være grund til at nuancere relationen mellem biografen og protagonisten. Tilbage i 1987 satte historiker Natalie Zemon Davis, i det klassiske værk *Fiction in the archives*, fokus på de fiktive elementer vores arkiver rummer, som en måde at tilgå den *agens*, fortidens mennesker udøvede over deres egen livshistorie. Om end Davis fremførte denne pointe med hensyn til supplikker, er det en overvejelse, der er værd at have in mente i andre kildebaserede studier, herunder også det biografiske.⁹¹ Private og offentlige arkivers samlinger er blevet til på baggrund af en lang række valg og fravalg, der ofte er svært gennemskuelige

85 Rigsarkivet i Danmark Københavns Amt, Ekstraordinære boer, Københavns Amt, Ekstraordinære boer, 1832-1934, bo. nr. 3379, skifte efter Olga Lachmann.

86 Rigsarkivet i Danmark, Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970).

87 Possing 2015, s. 216.

88 Ibid., s. 216.

89 Possing 2015, s. 216.

90 Ibid., s. 215-217.

91 Davis 1987, s. 3; 111.

og vanskelige eller umulige at optrevle. For biografiske studier, der koncentrerer sig om det enkelte menneskes historie, kan der imidlertid være vigtige analytiske pointer gemt i kildesituationen. Både i de kilder, der findes, og de, der ikke findes. Som eksemplet med Olga illustrerer, fortæller tomrummet – de manglende skriftlige, materielle og visuelle spor – også deres egen historie om familiehemmeligheder og tabuisering. Tomrummet kan tolkes som forsøg på at kontrollere Olgas – og familiens – eftermæle. Og viser, hvordan selektion i sig selv former historien. Ved bevidst at skille sig af med kilder, der knytter sig til ubehagelige eller skamfulde dele af tilværelsen, er det afdøde menneske med til at definere, hvordan hans eller hendes livshistorie bliver fortalt. Selvom det var muligt at stykke dele af Olgas livshistorie sammen, begrænser de efterladte kilder muligheden for få klarlagt de egentlige omstændigheder omkring hendes død.

Det er derfor oplagt at gøre empiriske overvejelser til en integreret del af den biografiske metode, ligesom det kan være frugtbart at integrere materielle og visuelle kilder. Clara Lachmann udgør på mange måder et oplagt casestudie for at belyse forbindelseslinjer mellem den biografiske genre og studier i materiel og visuel kultur. Clara tilhørte samfundets øverste sociale lag, hvilket har haft betydning for mængden af de materielle og visuelle kilder, hun har efterladt sig. Samtidigt levede hun i en tid, hvor store teknologiske landvindinger fandt sted. Landvindinger, som borgerskabet i høj grad tog til sig.⁹² Samspillet mellem Claras sociale klasse og den teknologiske udvikling har været udslagsgivende for mængden og kvaliteten af de materielle og visuelle spor. Først i tiden efter 1860 slog fotografiet igennem som massemedie, og portrætter og familiefotografier blev tilgængelige for den bredere befolkning.⁹³ I mit biografiske studie har fotografiet udgjort en central kilde til Clara og hendes familiens liv. En stor del af disse kilder havde ikke eksisteret, hvis ikke familien havde haft råd til at lade sig selv og deres hjem fotografere relativt ofte og endda ejet deres egne kameraer. Før fotografiets gennembrud eksisterede der selvsagt malerier, tegninger og andre visuelle repræsentationer, men disse har i endnu højere grad end fotografiet været overklassen forundt. Det samme kan siges om familiealbummet, der blev udbredt blandt borgerskabet i 1800-tallets anden halvdel og har været en vigtig kilde til Claras private liv og sociale omgangskreds.⁹⁴ Dertil kommer, at familien Lachmann levede et materielt liv med mange ejendele, hvis kvalitet har gjort, at senere generationer har prioriteret at beholde dem. At herregården Charlottenlund fortsat er i familiens eje, har også bevirket, at materielle og visuelle kilder er blevet gemt i et relativt stort omfang.

Man kan dermed sige, at der ligger en social og tidsmæssig skævhed i den materielle og visuelle analyse, hvad angår den historiske biografi. Det er derfor en metodisk tilgang, der kan være vanskelig at overføre til studiet af de mennesker, der tilhørte

92 Mortensen 2004, s. 39.

93 Ibid., s. 35.

94 Ibid., s. 41-44.

samfundets nederste lag. En tendens, der forstærkes jo længere tilbage i tid, vi går. Det kan ligeledes diskuteres, i hvilket omfang særligt de opstillede, professionelle fotografier giver et indblik i Clara og hendes families historie, eller i højere grad afspejler bredere tendenser og moder i samtiden. Som afbildningen af Clara og Jacob, der sidder med henholdsvis et stykke håndarbejde og en avis mellem hænderne. Et motiv, der illustrerede den ideale kønsrollefordeling mellem mand og kvinde, og var udbredt og yndet hos tidens borgerskab.⁹⁵ Ligesom ego-dokumenter, der ofte anvendes i det biografiske arbejde, herunder breve og dagbøger, taler visuelle kilder ind i en særlig form og er produceret ud fra bestemte genreforventninger. Fotografier er viklet ind i komplicerede spørgsmål om ophav, kompositionelle konventioner og selviscenesættelse.⁹⁶ På lige fod med skriftlige kilder, kan fotografier ikke uden videre behandles som direkte afspejlinger af et givent liv. Denne type kildekritiske overvejelser på anvendelsen af materielle og visuelle kilder i biografisk øjemed bør videreudvikles i fremtidige studier.

Konklusion

”Biografien er det fortalte og det fortolkede liv, ikke det levede liv”, skriver Birgitte Possing i *Ind i biografien*.⁹⁷ Alligevel har den biografiske litteratur udvist en begrænset interesse for det konkrete grundlag – empirien –, hvorpå fortolkningen af det levede liv foretages. Formålet med denne artikel har netop været at belyse den analytiske værdi af materielle og visuelle kilder, som baggrund for en mere overordnet diskussion kildevalget i forbindelse med det biografiske forskningsfelt. Jeg har i den forbindelse taget afsæt i mit eget arbejde med at afdække Clara Lachmanns livshistorie. En kvinde, hvis eftermæle har stået i skyggen af hendes mand, desuagtet at hun ved sin død oprettede en millionstiftelse, der har eksisteret i over 100 år.

I artiklen har jeg vist, hvordan anvendelsen af ikke-skriftlige har tilføjet nye og flere perspektiver på Claras liv. Familiefotografier har givet et indblik i hendes hidtil ukendte ungdomsliv, i hendes interesser og sociale kontaktflade. I kombination med skriftlige kilder, har en illustration af en familiefødselsdag kastet lys over familiens relationer, ligesom et menukort og en skydeskive har nuanceret vores forståelse af familiens jødiske tilhørsforhold. Interiørfotografier, møbler og personlige ejendele har dannet grundlag for en analyse af familiens klassebevidsthed og den måde, hvorpå familiens sociale opstigning udmøntede sig i deres boligindretning og fysiske rammer. Herved har de ikke-skriftlige kilder gjort det muligt at tilgå spørgsmål om identitet og tilhørsforhold, og indvævet Claras personlige historie i hendes samtids forestillinger om køn og klasse. Til trods for materielle og visuelle analysers tidsmæssige og sociale

95 Mortensen 2004, s. 47; Magnussen, Sinclair og Sylvest 2018, s. 18-21.

96 Rose 2007, s. 15-17.

97 Possing 2015, s. 214.

begrænsninger, har integreringen af disse analyser i det biografiske arbejde været med til at afdække aspekter af individuelle liv og livshistorier, som ellers kan være svære at tilgå. Aspekter som ikke desto mindre rummer interessante perspektiver på større historiske, sociale og kulturelle bevægelser og forandringer.

Litteraturliste

- Auslander, Leora 2005: "Beyond Words". *American Historical Review* 110/4, s. 1015-45. University of Chicago Press.
- Appadurai, Arjun (red.) 1986: *The social Life of Things – Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.
- Banke, Cecilie Felicia Stokholm et al. 2018: *En indvandringshistorie – Jøder i Danmark i 400 år*. Dansk Jødisk Museum.
- Banner, Lois W. 2009: "Biography as history". *AHR Roundtable – Historians and Biography*, *The American Historical Review*, 114/13, s. 579-586. The University of Chicago Press.
- Bergman, Signe og Mejlhede, Inge Bucka 2016: *Det gode selskab – jødiske indvandrere i det Kongelige Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab*. KLE-art.
- Bland, Lucy og Angela V. John (red.) 1990: *Gender and History*, 2/1. Blackwell Publishing.
- Burke, Peter 2008: *Eyewitnessing – The Uses of Images as Historical Evidence*. Cornell University Press.
- Caine, Barbara 2010: *Biography and history*. Palgrave Macmillan.
- Chakravarty, Dorthe og Essen, Sarah von 2019: *Nielsine Nielsen – En historisk biografi*. FADL's Forlag.
- Damsholt, Tine; Simonsen, Dorthe Gert og Mordhorst, Camilla, 2009. *Materialiseringer – Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse*. Aarhus Universitetsforlag.
- Dannehl, Karin 2009: "Object biographies – from production to consumption" I Karen Harveys (red.): *History and Material Culture*. Routledge, s. 123-138.
- Davis, Natalie Zemon 1987: *Fiction in the Archives – Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford University Press.
- Eckeryd, Robert 2017: *Acceptans eller utstötning – Ogifta mödrar i Ångermanland 1860-1940*. Umeå Universitet.
- Egeland, Marianne 2000: *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. Universitetsforlaget.
- Egeland, Marianne 2002: Biografi og historieskrivning, I: *Historisk tidsskrift*, 81/2-3, s. 253-272. Universitetsforlaget.

- Fleming, Robin 2009: "Writing Biography at the Edge of History". *AHR Roundtable – Historians and Biography*, *The American Historical Review*, 114/13, s. 606-614. The University of Chicago Press.
- Hamilton, Nigel 2008: *How to do biography – A primer*. Harvard University Press.
- Hamling, Tara og Richardson, Catherine 2010: *Everyday Objects – Medieval and Early Modern Material Culture and its Meanings*. Ashgate.
- Harvey Karen (red.) 2009: *History and Material Culture – A student's guide to approaching alternative sources*. Routledge.
- Hicks, Dan & Mary C. Beaudry (red.) 2006: *The Cambridge Companion to Historical Archaeology*. Cambridge University Press.
- Hoskins, Janet 1998: *Biographical Objects – How Things Tell the Stories of People's Lives*. Routledge.
- Jordanova, Ludmilla 2012: *The look of the past – visual and material evidence in historical practice*. Cambridge University Press.
- Jølle, Harald Dag 2013: *Innledning til en historiefaglig biografi – Tillegg til Nansen. Opdageren*. Ph.d.-afhandling, Institut for historie og religionsvitenskap, Norges Arktiske Universitet.
- Kopytoff, Igor 1986: The cultural biography of things – commodization as process, I: Arjun Appadurais (red.) *The social life of things – commodities in cultural perspectives*. Cambridge University Press, s. 64-91.
- Lachmann, Bengt 2016: *Sockerkungen – Jacob Lachmann i Skånes och Danska Västindiens sockerindustrier*. Universus Academic Press, Lund.
- Lindquist, Gunnar 1988: Jacob och Clara Lachmann, I: *Ystadiana*, 33, s. 7-21.
- Lönnroth, Erik 1993: Clara Lachmann fond – Bakgrund och tillkomst, I: Povl Bagge, Erik Lönnroth & Jörgen Weibulls (red.) *Clara Lachmanns fond – En historik*. ZetterQvist Tryckeri Ab, s. 35-48.
- Magnussen, Anne; Sinclair, Kirstine og Casper Sylvest (red.) 2018: *Visuel historie – Tilgange og eksempler*. Syddansk Universitetsforlag.
- Margadant, Jo Burr (red.) 2000: *The new biography – Performing femininity in nineteenth-century France*. University of California Press.
- Miller, Daniel 1987: *Material Culture and Mass Consumption*. Basil Blackwell.
- Miller, Daniel (red.) 2005: *Materiality*. Duke University Press.
- Mirzoeff, Nicholas (red.) 2002: *The Visual Culture Reader*. Routledge.
- Mortensen, Mette 2004: "Portræt af borgerskabet – portrætkulturen 1860 – 1880". Mette Sandbyes (red.): *Dansk fotografihistorie*. Kunstbogklubben, s. 39-61.
- Nasaw, David 2009: Introduction, I: *AHR Roundtable – Historians and Biography*, *The American Historical Review*, 114/13, s. 573-578. The University of Chicago Press.
- Painter, Nell Irvin 1990: Sojourner Truth in Life and Memory – Writing the Biography of an American Exotic, I: *Gender and History*, 2/1, s. 3-16. Blackwell Publishing.

- Pedersen, Mikkel Venborg 2018: *Den perfekte gentleman – Mænd, stil og idealer i verden af i går*. Gads Forlag.
- Posing, Birgitte 1992: *Viljens styrke – Natalie Zahle, en biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*. Gyldendal.
- Posing, Birgitte 1997: Biografien – En frisk eller en skæv bølge, I: *Historisk Tidsskrift*, 97/2, s. 439-450.
- Posing, Birgitte 2007: Portrættering og omportættering – Om biografi som en dekonstruerende metode, I: Jette Koefoed & Dorthe Staunæs' (red.) *Magtballader – 14 fortællinger om magt, modstand og menneskets tilblivelse*. Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag, s. 239-251.
- Posing, Birgitte 2015: *Ind i biografien*. Gyldendal.
- Rasmussen, Leonora Lottrup 2023: *En kvindelig grænsegænger – Clara Lachmanns stiftelse i 100 år*. Makadam Förlag.
- Renders, Hans og Binne de Haan, 2013: *Theoretical discussion of biography – Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. The Edwin Mellen Press.
- Renders, Hans; Binne de Haan og Harsma, Jonne 2016: *The Biographical Turn – The Lives in History*. Routledge.
- Rogoff, Irit 2002: Studying Visual Culture, I: Nicholas Mirzoeffs (red.) *The Visual Culture Reader*. Routledge, s. 24-36.
- Rose, Gillian 2007: *Visual Methodologies – An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*. Sage Publications.
- Rotberg, Robert I. og Rabb, Theodor K. (red.) 1988: *Art and History – Images and their Meaning*. Cambridge University Press.
- Rydén, Reina 2006: Hur skall vi använda bilder? Ett bidrag till diskussionen om bilder som historisk källmaterial", I: *Historisk Tidsskrift (Sverige)*, 123/3, s. 491-500.
- Sandbye, Mette 2014: Looking at the family photo album – A resumed theoretical discussion of why and how, I: *Journal of Aesthetics & Culture*, 6/1, s. 1-17.
- Schmith, Sally Schlosser 2020: *Politik og pensler – Guldalderkunstnere og politik i dansk billedkunst fra 1830'erne til 1860'erne*. Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Smith, Robert F.W. og Watson, Gemma L. (red.) 2016: *Writing the Lives of People and Things, AD 500-1700 – A Multi-disciplinary Future for Biography*. Ashgate.
- Stoklund, Bjarne 2003: *Tingenes kulturhistorie – Etnologiske studier i den materielle kultur*. Museum Tusulanums Forlag.
- Stragers, Hanne 2022: *Skyggezone – En biografi om Inge Lehmann, kvinden, der opdagede Jordens inderste kerne*. Gyldendal.
- Thomsen, Niels 1997: Biografiens nye bølge – En skæv sø?, I: *Historisk Tidsskrift*, 97/2, s. 412-429.
- Trangbæk, Else 2000: Kvindeidrættens pionerer – Og den moderne kvinde, I: *Idrætshistorisk Årbog*, 16, s. 75-86.
- Vammen, Tinne 1986: *Rent og urent – Hovedstadens piger og fruer 1880-1920*. Gyldendal.

- Veblen, Thorstein 1975 [1899]: *Theory of the leisure class*. Kelley.
- Wagner-Martin, Linda, 1994. *Telling Women's Lives – The New Biography*. Rutgers University Press.
- Wilkie, Laurie A. 2010: *The Lost Boys of Zeta Psi – A Historical Archaeology of Masculinity at a University Fraternity*. University of California Press.
- Wilkie, Laurie A. 2021: *Unburied Lives – The Historical Archaeology of Buffalo Soldiers at Fort Davis, Texas, 1869-1875*. University of New Mexico Press.
- Yentsch, Anne Elizabeth 1994: *A Chesapeake family and their slaves – A study of historical archaeology*. Cambridge University Press.
- Zubrzycki, Geneviève (red.) 2017: *National Matters – Materiality, Culture, and Nationalism*. Stanford University Press.

Aviser

- Nationaltidende, 1919, 13. december, s. 11.
- Ukendt forfatter, 1902. *Karlstads-Tidningen*, 14. Juni, s. 3.
- Ukendt forfatter, 1914, *Nationaltidende*, 30. januar, s. 2.
- Ukendt forfatter, 1902. *Stockholms-Tidningen*, 11. juni, s. 2.

Internetmateriale

England & Wales Marriages 1837-2005, Newcastle upon Tyne, 1908 (familysearch.org)

Utrykte kilder

Charlottenlund privatarkiv

- Clara og Jacob Lachmanns bryllupsalbum, 1891.
- Brev fra Hornung & Møller til Jacob Lachmann, 7.12.1904.
- Brev til Jacob Lachmann fra Steinway & Sons, 21.03.1906.
- Fotografi af Clara som ung.
- Clara foran flygelet, 1894.
- Clara og Jacob Lachmann i deres hjem i direktørboligen, 1894.
- Clara og Olga i herregårdens store salon, omkring 1907.
- familien Lachmann, Karlsbad omkring 1902.
- initiativtagerne til Ystad Saltsjöbad, 27. Maj 1897.
- Johan og Olga, omkring 1903.
- Interiørfotografier af herregården Charlottenlund inden familien Lachmanns overtagelse.
- Menukort 13.12.1895.
- Olgas Lachmanns fotoalbum.

Jørgen Mik-Meyers privatarkiv

- Brevkort fra Clara Lachmann til Alma Sara Cohn, ca. 1915.
- Menukort fra Fromma Mik-Meyers fødselsdag, 30.01.1914.

Mindeord for Fromma Mik-Meyer, 14.12.1919.

Københavns Stadsarkiv

Københavns Politis arkiv, Københavns politis personregistrering, Registerblade for Emil Mik-Meyer; Henry Meyer; Lisa Grün.

Landsarkivet i Lund

Köpingebro sockerbruks arkiv.

Ystads sockerfabriks arkiv.

Öja sockerbruks arkiv.

Malmö Stadsarkiv

Salomon Smith Kammarmusikförening, ämnesordnade handlingar, programblad (1910-1987), minnesskrift med anledning av Salomon Smiths Kammarmusikföreningens tjugofemåriga tillvaro.

Rigsarkivet i Danmark

A/S Plantageselskabet Dansk Vestindien, forhandlingsprotokol for forretningsudvalget 1904-19022.

— — — forhandlingsprotokol for generalforsamling og bestyrelse, 1902-1922.

Danmarks Statistik, folketælling 1916, København.

Helligånds Sogn, hovedministerialbog, 1885-1891.

Industriforeningen i København, Damernes Udstilling i Tivoli 1911, korrespondance.

— — — modtagelses- og udleveringskvitteringer.

Københavns Amt, Ekstraordinære boer, 1832-1934.

— — — Valby Sogn, kontraministerialbog, 1819-2003.

Københavns Overpræsidium, AJ-sager, 1917.

— — — OJ-journaler, 1923.

Landover- samt Hof- og Stadsretten, Københavns Skiftekommission, Forseglings- og Registreringsprotokol, 1917.

Povl Bagge, Materiale vedr. Clara Lachmanns fond (1950-1970) (NB: fejlregistreret som Materiale vedr. Clara Lehmanns fond).

Sundhedsstyrelsen, dødsattester, København, 09.07.1917, Lisa Grün.

— — — Øerne, Københavns Amts Lægekreds 1919, Frederiksberg.

Trinitatis Sogn, Kontraministerialbog, fødte 1900-1907.

Rigsarkivet i Sverige

Snårestads kyrkoarkiv, församlingsböcker, 1913-1926.

Vemmenhøgs, Ljunits och Herrestad domsagas arkiv, vol. FII: 44, 1921.

Ystads Sankta Maria kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker, 1882-1888.

— — — död- och begravningsböcker, 1876-1884.

English Summary

Biography and its material potential

Clara Lachmann (1864-1920) as seen through family photographs, musical instruments, and menu cards

The historical biography is an increasingly popular genre and has helped shed light on otherwise forgotten or overlooked women in Danish history. However, many women only left behind few written sources, which creates certain biographical challenges. By drawing on conceptions from material and visual culture, this study suggests turning to non-scriptural sources to overcome some of these challenges. Based on my study of the Danish/Swedish socialite Clara Lachmann, I argue that including these sources in biographical research allows us to grasp the life stories of less prominent and ordinary people, especially women. While Clara may be unknown to the general public, she did in fact establish a foundation in her name, promoting “Scandinavian unity”, which celebrated its centennial in 2023. Nevertheless, most aspects of her life remained in the dark. Whereas written records provided us with enough information to outline the contours of her life, non-scriptural sources have made it possible to uncover her interests, actions, and familial relationships. Through the examination of three central aspects of Clara’s life story, the article thus illustrates how objects from the private sphere can offer new perspectives to the study of past lives and add insights to notions of gender, class, religion, and ethnicity.